

Araştırma Makalesi

Demokrat Parti dönemi Türkiye-İran ilişkilerinin kronolojik olarak incelenmesi

Halime Zehra Mangör^{1,*}

¹ Şarkiyat Araştırmaları, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye.

ORCID: 0000-0003-0116-9388.

* İletişim: halimezehra5001@gmail.com

Gönderim: 17.09.2020; Kabul: 27.12.2020. DOI: <http://dx.doi.org/10.38154/cjas.44>

Öz: Türkiye ile İran Orta Doğu coğrafyasında yer alan iki büyük devlettir. Bu iki devlet süregelen bir dostluk ilişkisine sahiptir. Bu dostluk Atatürk zamanında pekişmiş olsa da zaman zaman ilerlemiş ve gerilemiştir. İlerlediği süre zarfında karşılıklı anlaşmalar ve jestlerin arttığı ilişkiler gerildiği zaman bile tamamıyla kopmamıştır. Zira gerginken bile iki ülke ilişkisi sürmüştür. Belirtilen zaman aralığı olan 1950-1960 dönemi her iki ülkede sosyal ve siyasal değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Zira mezkûr zaman dilimi Orta Doğu'da yeni bir düzenin oluşturulmaya çalışıldığı bir dönemdir. Demokrat Parti döneminin Türkiye ve İran ilişkileri, dış politikada benzer amaç ve hedefler belirlendiği zaman artmış ve yakınlaşmıştır. Bu yakınlaşmalardan biri her iki ülkenin benzer zamanlarda benimsediği Batılılaşma hedefi üzerinden gerçekleşmiştir. Dolayısıyla her iki ülke bu amaç istikametinde iki ülke çıkarları doğrultusunda hareket etmiş ve ortak paktlar ve anlaşmalarda bir araya gelmiştir. Bunların yanı sıra ülke güvenliği amacıyla ekonomik, kültürel ve siyasal anlaşmalar yapmışlardır. Benzer bir diğer yaklaşım olan milliyetçi politika ile iki ülke iş birliğine yanaşmış ve yıllardan beri süregelen bazı anlaşmazlıkları sonuca bağlamıştır. Batılı devletlerin müdahalelerine rağmen Demokrat Parti'nin iktidarda kaldığı bu on yıllık süreç içerisinde iki devlet ortak paydada ve dostluk ilişkileri yürütme tutumunda bulunup çatışmadan kaçınmışlardır. Ancak buna rağmen Sovyet tehdidi olan komünizm sebebiyle Türkiye bir müddet İran ile olan ilişkisinde oldukça dikkatli olmuştur. Zira Demokrat Parti, bir süre İran Başbakanlığı yapan Musaddık'ın Sovyet yanlısı olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla hükümet, iktidarı süresince bu ve benzer iç ve dış sebepler dolayısıyla ikili ilişkilerde dikkatli olmuş ve yoğun çaba göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Demokrat Parti, İnan, Ortadoğu, Musaddık, İnan ile ilişkiler

A chronological analysis of Turkey-Iran relations in the era of Democratic Party in Turkey

Abstract: Turkey and Iran are two major countries of the Middle East. These two countries have amicable relations from the past. Even if this friendship became strong during the time of Atatürk, it has progressed and regressed at times. Relations, in which mutual agreements and gestures increased over the course of its progress, did not break completely even when strained. Because the relation between two countries continued even when they were tense. The years between 1950 and 1960 is a period in which social and political changes are experienced for both countries. Because the mentioned time was a period when a new order was tried to be created in the Middle East. Mutual relations were increased, and they became closer during the Democratic Party period when they set similar goals and objectives in foreign policy. One of these convergences was westernization, which was a foreign policy goal for both countries during the period of Shah. Thanks to this mutual objective, these two countries acted in line with their benefits and came together in mutual pacts and agreements. In addition to these, they have made economic, cultural and political agreements for the security of the country. Thanks to the nationalist policy, another similar approach, these two countries cooperated with each other and concluded some agreements that have been ongoing for years. Although foreigners were included and even played the leading role and the Democratic Party remained in power, the two states avoided conflict by meeting on a common ground and maintaining friendly relations in that period. Despite this, due to the threat of Soviet communism Turkey had been very careful in relations with Iran for a while. Because Mosaddeq who served as Iranian Prime Minister for a while was thought to be pro-Soviet. Due to these internal and external reasons, the two states have been careful in their relations and made joint efforts.

Keywords: Democratic Party, Iran, the Middle East, Mosaddeq, Relations with Iran

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye-İran ilişkilerine genel bir bakış

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını ilan etmesine rağmen İran Şahu Rıza Şah'ın Almanya ile ilişkilerini güçlendirmek istemesinden dolayı savaş süresince Türkiye-İran ilişkileri son derece az ve kısıtlı idi. Savaşın sonra ermesi ile birlikte hem dünyada hem de coğrafyamızda siyasi ilişkiler tekrar gözden geçirilmeye başlanmıştır. Yeni bir düzleme taşınan bu hareketlerden Türkiye ve İran temasları da nasibini almış ve iki ülke arasındaki ilişkiler hızla gelişmeye başlamıştır.

İlişkilerin gelişmeye başlamasının en önemli sebeplerinden biri, iki ülkenin de Batı ile ilişkilerini geliştirmek istemesiydi. Yani ortak bir hedef vardı ve bu da iki devletin yavaş yavaş yakınlaşmasını sağladı. Yakınlaşmanın bir diğer aracı ise Sovyet tehdidi idi. İki ülke de topraklarında Sovyet yaşam ve yönetim tarzı olan komünizmi istememektedir. Aslında Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrası kendi güvenliğini sağlamak için Batı Bloğu içinde yer almaya çalışmış ve bunu gerçekleştirilmeden Orta Doğu ülkeleriyle direkt olarak ikili ilişkiye girmeye çekinmiştir (Çetinsaya, 2006, 9-10).

Savaş süresince soğuk ve donuk olan iki ülke ilişkileri savaş sonrası yavaş yavaş ısınmaya başlarken 1948 yılında İran bir adım atarak Haziran ayında Ankara Büyükelçiliği'ne uzun süre sonunda atama yapmıştır. Bu adımı müteakiben Türkiye'de Cumhuriyetin 25. yıl dönümü kutlamaları sebebiyle yine aynı yılın Ekim ayında, İran'da gazeteler Türkiye Cumhuriyeti'nin 25. yıl dönümünü kutlamıştır (Ayın Tarihi, 179, 65-66).

1949 yılına gelindiğinde ise ilişkilerde gözle görülür ilerlemeler kaydedilmiş ve birkaç anlaşma yapılmıştır. İlişkileri bu dönemde Ekim 1949'da Tahran'a Büyükelçi olarak atanan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun gözünden görmek mümkündür. Karaosmanoğlu Şah'a itimatnamesini vermeye gittiğinde Şah ile aralarında sürpriz bir şekilde görüşme gerçekleşir. Normalde Şah'a itimatnamesini sunan büyükelçiler, huzurda birkaç dakikadan fazla kalamazken, Karaosmanoğlu itimatnamesini sunmak için Şah'ın odasına girdiğinde Şah protokol kaidelerine rağmen Karaosmanoğlu ile yaklaşık bir saat görüşmüştür. Bu görüşmeden Karaosmanoğlu şu şekilde bahseder:

[...] Haşmetlinin, hariciye nazırı ile birlikte beni aldığı oda kendi yazı odası idi. Önce hatrımı ve Bayan Karaosmanoğlu'nun hatrını sordu. Zira bizi bir-iki yıl evvel Bern'e gelişinde şahsen tanımış bulunuyordu. Sonra birden, herhangi bir mukaddemeye lüzum görmeksizin İran ile Türkiye arasındaki dostluk münasebetlerine verdiği büyük ehemmiyetten bahsetti. Bu münasebetlerin babası ile Atatürk devrindeki kadar samimileşmesine, sıkılaşmasına çalışılması lazım geldiğini söyledi. 'Biz, iki kardeş milletiz ve kaderlerimiz birbirine bağlıdır,' dedi. Onca, tarihin, coğrafyanın ve belki de müşterek din ve

kültürün tabii bir gerçek haline soktuğu bu kardeşliğe son politik durum dolayısıyla hukuki ve siyasi bir şekil vermek zamanı gelip çatmış bulunmakta idi (Karaosmanoğlu, 2017, 297).

Ayrıca Karaosmanoğlu, bu dönemde İran'daki gizli ve olumsuz güçlerin Şah'ın güçlerini ilk fırsatta durdurmak için hazır bir şekilde beklediklerinden bahseder. Bu güçlerden birini 'Fedayanı İslam' diğeri ise 'Tudeh' olarak açıklar (Karaosmanoğlu, 2017, 298).

Öte yandan Şah, 1949 yılında yaptığı ABD ziyareti sırasında Washington'a gittiğinde, Washington Türkiye Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin ile akşam yemeği yemiştir. Bu görüşmede Şah, kurulması henüz plan aşamasında olan Bağdat Paktı ile ilgili fikirlerini dile getirerek komşu ülkeler olan İran ve Türkiye'nin ortak paydada buluşması, askerî bir anlaşma yapması ve buna Amerika'nın da iştirak etmesi gerektiği düşüncesini vurgular (Erkin, 1986, 122-123). Ayrıca Şah, Türkiye ile İran arasında herhangi bir sorun bulunmadığı hâlde ilişkilerin neden daha iyi düzeyde olmadığını da vurgular ve bu ilişki durgunluğunun müspet yönelimlerle sonlanması ihtiyacını da belirtir (Erkin, 1986, 48).

1949 yılının sonlarına doğru 25 Aralık tarihinde Türkiye ve İran arasında "Yolcu ve Mal Transit ve Nakliyatını Kolaylaştırmayı ve Çoğaltmayı Güden Anlaşma" imzalanmıştır (Yazıcı, 1982, 343). Bu amaçla daha önce imzalanan anlaşma gereği ödemeyi kolaylaştırabilmek için "Ödeme Anlaşması" da imzalanır (Yazıcı, 1982, 354). 1950 yılına gelindiğinde ise 20 Mart tarihinde Türkiye ile İran arasında "Ticari Hava Servisleri Tesisi" için anlaşma yapılmıştır (Yazıcı, 1982, 336). Transit ve Hava Servisleri Anlaşmaları ile ilgili dönemin Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu şunları dile getirmiştir:

Hayıflandığım bir şey varsa o da bütün memuriyetim müddetince İran-Türkiye dostluk münasebetlerinin gelişmesine dilediğim gibi hizmet etmek imkanını bulamayışımı. [...] Gerçi, oraya gidişimde her iki memleket arasında Ankara'da yapılmış bir Transit Anlaşması'nın bazı münakaşalı noktalarını halletmek ve altına imzayı koymak bana nasip olmuştu. Bunu, birkaç zaman sonra, bir de Sivil Havacılık Anlaşması takib etmişti. Fakat bunlar, nazari, daha doğrusu sembolik bir mahiyetten öteye geçemediydi. Ne İranlılar ne de biz Transit Anlaşması ile inşaatını taahhüt ettiğimiz karayollarını lazım geldiği hale sokamamıştık. Her iki memleket arasındaki hava nakliyatı ise bizden bir-iki uçağın Mihrabad meydanına inip kalkmasından ibaret kalmıştı (Karaosmanoğlu, 2017, 320).

6 Mayıs 1950 tarihinde ise Rıza Şah Pehlevi'nin cenaze törenine katılmak için Türkiye'den Org. Kazım Orbay, Cumhurbaşkanı Başyaveri Yb. Cevdet

Tolgay, Kur. Bnb. Sabahattin Ergin ve ekibi Tahran'a gitmiştir (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.123.66.4).

Demokrat Parti iktidarında Türkiye-İran ilişkileri

1950 yılının Mayıs ayı, Türk siyasi tarihi açısından oldukça önemli bir dönüm noktasıdır. Daha önce birkaç kez başarısızlıkla sonuçlanan çok partili hayata geçiş demokratik girişimleri bu seçimlerle tam anlamıyla nihayete ermiştir. Seçimin galibi ise Demokrat Parti (DP) olmuştur. Türkiye'nin çok partili hayata geçmesi ve DP'nin iktidara gelmesi İran'da büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme adına attığı bu büyük adım, İran medyasında da kendisine yer bulmuş ve olumlu haberlerle karşılanmıştır. Zira henüz İran'da Cumhuriyet yoktur ve komşu Türkiye'deki demokratikleşme adımları İran medyasında imrenilerek karşılanmıştır. Nihayetinde ise Türkiye'nin örnek alınması gerektiğini belirten yazılar yazılmıştır (Son Posta, 27 Haziran 1950).

2 Ekim 1950 tarihinde Tahran'da İslam İktisat Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansa Türkiye, Pakistan, Afganistan, Irak, Suudi Arabistan, Mısır, Endonezya, Ürdün, Suriye, Lübnan ve ev sahibi ülke olan İran katılmıştır (BCA, Dosya: E9/30.1.0.0, Yer: 76479.11). Toplantıya Türkiye'yi temsilen ise, Mümtaz Kavalcıoğlu ve heyeti katılmıştır. Kendileri Tahran havalimanına inmelerinden itibaren hem İran halkı hem de İran hükümet yetkilileri tarafından büyük bir misafirperverlik ile karşılanmışlardır. Konferansta 12 farklı komite kurulmasına ve bu komitelerin üçüne Mümtaz Kavalcıoğlu'nun başkanlık etmesine karar verilmiştir. Bu konferans sonrası Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ticari ilişkileri geliştirmesi ve bu istikamette ticari anlaşmalar yapması gerektiği belirtilmiş, bilhassa İran ile ticari ilişkilerin bir an önce daha da güçlendirilmesi dile getirilmiştir (Mercan, 2016, 197-204).

Dile getirilen ekonomik ve ticari ilişkilerin ilerletilmesi hedefi sonrasında bariz bir adım atılmış ve iki ülke arasında bir konsey kurulması uygun görülmüştür. Bu konseyin amacı iki ülke arasındaki anlaşmaların kültürel anlamda arttırılabilmesidir (Son Posta, 14 Ekim 1950). Ayrıca bu yılın Temmuz ayında Majeste Şehinşahı Muhammed Rıza Pehlevi'nin kardeşi Prens Golan Rıza Pehlevi Amsterdam dönüşü Türkiye'ye uğramış ve kısa bir ziyaret gerçekleştirmiştir (Aydın Tarihi, 200, 9).

Aynı yılın 24 Ağustos tarihinde Van'da Türk-İran Yüksek Hudut Komisyonu toplanmıştır. Bu toplantıda;

- Hırsızlık, kaçakçılık gibi olayların önlenmesi için alınan tedbirler,
- İki ülke yetkililerince sınır bölgelerinde yakalanan suçlulara Trabzon Yüksek Hudut komisyonu toplantısında tespit edilen hususlar bağlamında işlem yapılması,

- Sınırdaki inşa, tamir ve bakım gibi işlemlerin bir karara bağlanması,
- Sınır güvenliği için gerekli işlemlerin tespitinin yapılması,
- İki devlet yetkililerinin herhangi bir sebeple yakalananların durumları ile ilgili diğer devlet yetkililerine en kısa sürede bilgi verilmesi,
- Sınırdan geçen hayvanlar hakkında verilen tazminat ile ilgili karar alınması,
- İki ülke sınırlarındaki otlak ve yaylaklardan 1 km'ye kadar yararlanılması ve bedelinin görüşülmesi,
- Tarafların postalarının gecikmemesi,
- Tarafların uçaklarının izinsiz alanlardan geçmemeleri,
- Firariler konusu ve
- Telsiz irtibatlarının sağlanması

gibi konular görüşülmüştür. Ayrıca bu toplantının iki ayda bir yapılmasına karar verilmiştir. Meydana gelebilecek iletişimi engelleyecek olayların önlenmesi maksadıyla buluşma yerlerinin 1 ay öncesinden taraflarca mektup ile bildirilmesi de kararlaştırılmıştır (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.127.91.9).

Yine bu yıl içerisinde Türkiye ve İran arasında askerî talebe anlaşması imzalanmıştır. Türkiye adına Tahran Büyükelçiliği Ataşeliği ve İran adına Genelkurmay Başkanlığı arasında yapılan görüşmeler sonucunda 10 Eylül 1951 tarihinde "Askerî Talebe ve Subay Mübadelesi Girişimi" yapılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede Türkiye Millî Savunma Bakanlığı barınma hariç diğer masraflar kendilerince karşılanmak üzere on adet İranlı öğrenci ve subayı, Harp Akademisi, Zırhlı Birlikler Okulu Temel Kursu, Tekâmül Uçuş Okulu ve Harp Okulu'na eğitim için kabul etmiştir. Buna karşın Türkiye'nin İran'a öğrenci göndermekte herhangi bir menfaati bulunmadığından ve İranlı dostlar ile ilişkilerin bozulmaması adına 5 adet subayın İran Ordusunu tanımak amacıyla üç-dört ay orduda staj yapmak için İran'a gönderilmesine karar verilmiştir (BCA, Dosya No:30.18.1.2.127.74.20).

İran'da Musaddık dönemi ve bu dönemdeki Türkiye-İran ilişkileri

1951 yılında İran Meclisi tarafından Başbakanlık görevine Muhammed Musaddık getirilmiştir. Musaddık, Ağustos 1953'e kadar Başbakan olarak görevde kalmıştır. Bu dönemde iki ülke ilişkileri inişli çıkışlı bir görünümde seyretmiştir.

1951 Ocak ayında Türkiye, Muhammed Rıza Pehlevi'nin Süreyya İsfendiyari Bahtiyari ile evlenmesi dolayısıyla, düğüne bir heyet göndermiş ve heyet Şah'a düğün hediyesini takdim etmiştir (Hürriyet, 13 Ocak 1951). Şah'ın Türkiye'yi düğüne davet etmesi ve Türkiye'nin davete icabet edip hediye götürmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin ılımlı ve dostça bir havada seyrettiğini söylemeyi mümkün kılar. Öte yandan gazetelerde İran Şahı'na düğün hediyesi

gönderileceğini gören dönemin Erzurum Valisi Nihat Şenman, Cumhurbaşkanına hitaben bir mektup yazmıştır. Bu mektupta gazetelerde okuduğu ve gördüğü hediyeleri İran Şahı'na kendisinin vermesini istemiştir. Ayrıca Vali, mektubunda İran ile Türkiye arasındaki transit yolun Erzurum'dan geçtiğini ve bu yüzden birçok konsolos, maslahatgüzar, büyükelçi, tacir, gazeteci gibi kimselerin bu yolu kullandığını ve kendisinin bu kişilerle dostluk kurduğunu belirtmiştir. Yine İran veliahtını ve annesini vali konağında ağırladığını ve misafirlerinin kendisine teşekkür mektubu yolladıklarını, dolayısıyla gönderilecek hediyeleri samimi bir dost sıfatıyla götürebilmek için memur olarak görevlendirilmesini istemiştir (BCA, Dosya No: 30.10.0.0.130.935.22).

1951 yılının Ağustos ayında Türkiye'de "Yabancı Sermaye Yatırımları Teşvik Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı ise yabancı yatırımların Türkiye'ye gelmesidir (Eroğul, 2017, 108). Çıkarılan bu kanun ile Türkiye, bir önceki yıl Tahran'da düzenlenen konferanstaki söylemlerini gerçekleştirmeye yönelik bir adım atmıştır. Bu kanun iki ülke ilişkilerini olumlu manada geliştirmiştir. Türkiye ile İran arasında 1 Haziran 1951 tarihinde Kültür Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma ile iki ülke arasındaki kültürel bir münasebetin güçlü ve sağlam temeller üzerine inşa edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.125.42.14).

1952 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkileri daha da ilerletmek amacıyla 11 Ağustos tarihinde Türk-İran Dostluk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin amacı iki ülke arasındaki kültürel ilişkileri arttırmaktır. Ancak birkaç hamle dışında cemiyet pek varlık göstermemiştir (Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi, 1965, 3-17).

İlişkiler dostane çerçevede ilerlerken aynı yılın Kasım ayına gelindiğinde ise dönemin Akis dergisinde köşe yazarlarından birinin Şah'ı eleştirmesi, İran Şahı'nı rahatsız etmiştir. Bu bağlamda Şah, bahsi geçen yazıyı, yazarı ve yayınlayan dergiyi Türk mercilerine bildirerek kendilerini mahkemeye vermiştir. Mahkeme sonucunda yazar ve derginin yazı işleri müdürüne hapis ve para cezaları vermiştir (Cumhuriyet, 12 Kasım 1952). Bu durum bize iki ülkenin dostane ilişkilerine değer verdiği ve bunu bozacak şeyleri engellemeye çalıştığını göstermektedir. Ayrıca Şah'ın Türkiye'yi yakından takip ettiği de anlaşılmaktadır. Şah'ın bu tarz bir girişimde bulunması ise Türk Hükümeti'ne güvendiği ve Türk Hükümeti'nin de mahkemeler aracılığıyla gerekli cezaları verdiği ve bu davranışıyla Türkiye'nin de İran ile ilişkilerini bozacak davranışlara göz yummayacağı şeklinde yorumlanabilir.

Benzer bir olay İran'da da vuku bulmuştur. Türkiye hakkında yazılan aşığılayıcı ve müstehcen içerikli yazıların İstanbul gazetelerinde yer alması

üzerine Türkiye, İran Büyükelçiliğine durumdan rahatsız olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine İran makamlarınca bu yazılar hakkında soruşturma başlatıldığı ve sorumluların en kısa sürede ceza alacağı bildirilmiştir (BCA, Dosya No: 30.1.0.0.125.808.1).

Musaddık döneminde bazen güçlü bazen zayıf görünen inişli çıkışlı ilişkilerde 1953 yılında neredeyse hiçbir faaliyet yoktur. Diplomatik temasların minimum düzeye inmesinin birçok sebebi vardır. Bu dönemde Türkiye, Batı ile iyi ilişkiler kurmaya çalışıp ABD ile olan ilişkilerini kuvvetlendirmeyi amaç edinmiştir. Oysaki İran'da 1951-1953 yılları arasında Başbakan olan Musaddık, tutum olarak Batı karşıtı bir dış politika izlediğinden Türkiye ile olan ilişkiler bu dönemde neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bunun temel nedeni ise, Musaddık'ın partisi Tudeh'in Sovyet yanlısı olduğunun Türkiye tarafından bilinmesidir.

Gerek Sovyet tehdidinden gerekse de komünizmden çekinen Türkiye, gerek görmedikçe Musaddık döneminde İran ile ve özellikle Başbakan Musaddık ile siyasal temasta bulunmamıştır. Her ne kadar Şah ile samimi bir ilişki tesis edilmişse de Türkiye Musaddık'ı bir tehdit olarak algılamıştır. Bunun sebebi ise yukarıda belirttiğimiz gibi Musaddık'ın da mensubu olduğu Tudeh Partisi'nin komünizmi benimsemesidir. (SETA, 2006, 10)

Ayrıca Türkiye, Musaddık'ın izlediği dış politika siyasetini de yanlış buluyor bu durumun ilerde büyük sonuçlar doğuracağını düşünüyordu. Türkiye bu dönemde Musaddık'ın yaptığı petrolü millileştirme hareketinden dolayı İran ile İngiltere arasında gerilen ilişkilerde Batı yanlısı tutumundan dolayı İngiltere tarafında yer almıştır. İngiltere'nin başlattığı petrol ambargosuna da destek vermiştir. Pek de iyi gitmeyen ilişkiler bunun üzerine iyice gerilmiştir. Hatta her iki ülke basınında, karşılıklı olarak olumsuz haberler yapılmaya başlanmıştır (SETA, 2006, 11).

1953 yılında iki ülke arasındaki en önemli olumlu gelişmelerden biri, Abdul Rıza Pehlevi'nin, eşi ve dostları ile Türkiye'ye gelişidir. Ziyaret maksadıyla bir süre kaldıkları Türkiye'de sıcak ve samimi bir şekilde ağırlanan Pehlevi ve yanındakiler gördükleri muameleden memnun kalmışlardır. Hatta geri dönüşün gerçekleştirileceği Ankara-Tahran uçuşu öncesi, Menderes ve eşi tarafından gönderilen çiçek buketi dahi, iki ülkenin siyasi ilişkilerinde kendine yer bulmuştur. Bu yüzden Pehlevi ve ziyarete katılanlar, kardeş Türk milletinin medeni ve iktisadi hamlelerinden dolayı ve şahıslarına gösterilen yakın ilgiden ötürü ülkelerine döndükten sonra, 2 Mayıs 1953 tarihinde bir teşekkür telgrafi göndermişlerdir (BCA, Dosya No:30.1.0.0.35.213.12).

1951-1953 yılları arasında Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, kısaca şu şekilde özetlenebilir: Türkiye, İran'ın Batı karşıtı siyasetinden rahatsızlık

duymuştur. Petrolü millileştirme hareketinde İngiltere'yi desteklemiştir. Ayrıca Türkiye, Musaddık'ı deviren İngiltere-ABD ortak darbesini olumlu karşılamıştır (SETA, 2006, 26).

İran'da 19 Ağustos 1953 darbesi ve darbe sonrasında Türkiye-İran ilişkileri

19 Ağustos 1953 tarihinde İran'da Amerikan İstihbarat Teşkilatı CIA destekli bir darbe düzenlenmiş ve Musaddık'ın devrilmesi ile Şah yeniden iktidara gelmiştir. Şah'ın yeniden iktidara gelmesi vesilesiyle iki ülkede de birçok mesaj yayınlanmıştır. Bu mesajlarda Türkiye, Şah'ın yeniden iktidara gelmesini olumlu karşılamış ve Şah'a tebrik mesajı yollamıştır. Bunun yanı sıra jestler de düzenlemiştir (Aydın Tarihi, 238, 82). Ayrıca İran'da Şah'ın yeniden yönetimi ele alması kapsamında düzenlenen kutlamalarda bir geçit töreni tertip edilmiştir. Bu törene Türk sporcular da katılmıştır. Bu törende Türk sporcuların geçişi esnasında büyük bir coşku yaşanmıştır. Ayrıca Şah, bu törende yaptığı konuşmada, Türkiye ile İran arasındaki dostane ilişkinin ebediyen devam edeceğini vurgulamıştır. Celal Bayar da Meclisi açtığı konuşmada İran ile olan dostane ilişkiye yer vererek, Şah'ın bu jestine karşılık vermiştir (Aydın Tarihi, 239, 90).

1954 yılında ilişkiler benzer şekilde seyrine devam etmiştir. 1952 yılında kurulan Türk-İran Dostluk Cemiyeti, resmi açılış törenini 1954 yılında düzenlemiştir. 14 Mart tarihinde gerçekleştirilen bu resmi açılış töreninde iki ülkeden heyetler ve üyeler hazır bulunmuş ve konuşmalar yapılmıştır. Bu konuşmalarda iki ülkenin dostane ilişkilerine ve kültürel hedeflere atfı yapılmıştır (TİDC, 1956, 40).

Ayrıca 5 Temmuz 1954 tarihinde Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, Mısır, İran, Afganistan, Libya, Pakistan, Kıbrıs Hükümetleri arasında orman siyaseti eğitimi verilmesi hakkında, Birleşmiş Milletler Gıda ve Ziraat Teşkilatı ile Türkiye Hükümeti arasında anlaşma imzalanmıştır (ZC, X, 7, 239).

Yukarıda örnekleriyle belirttiğimiz üzere Musaddık döneminde Türkiye-İran ilişkileri tıkanmış olsa da, Şah'ın başa gelmesiyle ilişkiler yeniden düzelmeye başlamıştır. Daha önce belirtilen karşılıklı jestler ve basında çıkan olumlu haberler bunun bir ifadesi olarak görülebilir.

1955 yılına gelindiğinde ise Adnan Menderes, İran'a ziyarete gitmiştir. Dost ülke İran'da büyük bir misafirperverlik ile karşılanan Menderes, Şah ile görüşmelerde bulunmuştur. Menderes, bu görüşmeler sırasında Şah'ı Türkiye'ye davet etmiş ve görüşmelerde iki ülkenin ilişkilerinin geliştirilmesi ve hem ekonomik hem de kültürel bakımdan çalışmalar yapılmasına değinilmiştir (Akşam, 17 Mayıs 1956). Ayrıca 1955 yılında İran Başvekiline suikast girişiminde bulunulmuş ve TBMM bu olaya üzüntü duyduğunu İran'a bildirmiştir.

TBMM'nin bu alakasından dolayı İran Parlamento Reisi Rıza Hikmet, Refik Koraltan'a hitaben TBMM'ye bir teşekkür mektubu göndermiştir. Bahsi geçen mektup şöyledir:

Ekselans Başvekilin şahsına karşı yapılan meşum vesileyle Türkiye Büyük Millet Meclisinin gösterdiği dostane hisler için İran millî Meclisi ve şahsım namına size samimi temennilerimi kabul etmek lütfunda bulunmanızı ve hürmet hislerimle birlikte en yüksek intiramatımın teminatına itimat buyurmanızı rica ederim Bay Reis (ZC, X, 8, 187).

Yine bu yıl içerisinde iki ülke arasında cereyan eden bir diğer gelişme ise Bağdat Paktı'dır. Sovyet tehdidine karşı önlem almak isteyen ABD, Türkiye'nin öncülüğünde Orta Doğu'da bir güvenlik paktı kurmak istemiştir. Bu bağlamda dönemin ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles çalışmalar yapmış ve Orta Doğu ülkelerini gezip bir plan hazırlamıştır (Armaoğlu, 1999, 267). ABD'nin liderliğinde oluşturulacak pakta Türkiye'nin öncülük etmesine karar verilmiş ve Türkiye, görüşmeler sonucunda Batı güdümlü bir politika izlediğinden büyük bir umutla bu isteği kabul etmiştir (Gürün, 1983, 354). Şubat 1955'te kurulan pakta İran'ın da dâhil olması istenilmişse de İran, Sovyet korkusundan dolayı bu pakta karşı başta çekimser bir tutum sergilemiştir. Ancak Türkiye'nin yoğun çabası ve İran'ı pakta dâhil etmek amacıyla Celal Bayar'ın İran ziyareti sırasında Şah'ın tedirginliğini azaltabilmek için çabalaması sonuç vermiş ve İran, Türkiye'nin aracılığıyla 3 Kasım 1955 tarihinde pakta katılmıştır (Armaoğlu, 1999, 268-269).

Musaddık iktidarını sonra erdiren darbe sonrası dönemde Türkiye'nin İran ile ilişkileri dostane şekilde ilerlemiştir. Hatta Bayar'ın Şah'ı ikna etmek için İran'a gitmesi hem Türkiye'nin, komşusu olan İran ile ilişkilerini geliştirmiştir hem de İran'ın ziyaret sonrası pakta katıldığını duyurmasıyla Türkiye'nin sözlerine güvendiğini göstermektedir.

Ayrıca yine bu yıl içinde 10 Ağustos 1955 tarihinde Türkiye ile İran heyetleri, sınır bölgelerinin emniyeti ve güvenliğini görüşmek için Rizaiye'de Yüksek Hudut Komisyonu toplantısında bir araya gelmiştir. Bu toplantı 12 Eylül'e kadar sürmüştür (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.141.9.14). Bunun yanı sıra İran Hükûmeti'nin daveti ile Reisicumhur, Hariciye Vekili Fatin Rüştü Zorlu ve ekibi 1955 tarihinde İran'a gitmişlerdir (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.141.97.13). Reisicumhur'un ziyareti dışında Meşrutiyetin 50. yıl dönümü kutlamalarına İran parlamentosunun daveti üzerine, Manisa Milletvekili Muammer Alakant, İstanbul Milletvekili Tahsin Yazıcı ve İzmir Milletvekili Pertev Arat da bu yıl İran'a gitmişlerdir (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.141.97.13).

Ayrıca 1955 yılında İran Gazetecileri Heyeti Türkiye'ye gelmiştir. Bu ziyaret sonrası ülkelerine dönen heyet İran'daki Tahran Türkiye Büyükelçiliğine gelerek, Türkiye'de gördükleri ilgi ve alakadan çok memnun olduklarını belirterek teşekkürlerini ilemişlerdir. Bunun yanı sıra İranı-Ma gazetesi sahibi Ebulkasım Tefazuli, Türkiye'de gördükleri misafirperverliğe bir teşekkür olarak Sayın Başvekil Adnan Menderes'e bir paket göndermiştir (BCA, Dosya No: 30.1.0.0.61.379.5).

14 Ocak 1956 tarihinde Bağdat'ta, Türkiye, İran, Irak ve Lübnan arasında "Komünizmle Mücadele" konulu bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Türkiye adına Millî Emniyet Hizmetleri Reisi Korgeneral Behçet Türkmen, Komünizmle Mücadele Müdürü Mustafa Gürgün ve Arapça Mütercim Ömer Soner katılmıştır (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.141.113.20).

Ayrıca bir yıl önce Menderes'in İran ziyareti sırasında Şah'ı Türkiye'ye davet etmesi üzerine Şah, 16 Mayıs 1956 tarihinde eşi ile bu davete icabet ederek Türkiye'ye gelmişlerdir. Şah, halkın sevinçleriyle karşılanmış ve bu durumdan çok memnun olmuştur. Şah'ın Türkiye'de gezi programı yetkililer tarafından büyük bir titizlikle planlanmıştır. Bu programda Ankara, Yalova, İzmir, Balıkesir ve İstanbul illeri vardır (Akşam, 16 Mayıs 1956). Ayrıca Şah, kendi onuruna düzenlenen akşam yemeğinde bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma ise şu şekildedir:

Temiz Türk toprağına attığım ilk adım, büyüklü, küçüklü Ankara halkının muhabbet tezahüratını yakından müşahede ederek, pekiyi anladım ki bu her türlü protokol icaplarını tecavüz eden sevgi gösterileri, köklerinin merhum pederim ile büyük Atatürk'ün tarihi görüşmelerinde attıkları kardeşlik ve birlik mefhumundan almaktadır. Hatta bu gün, o mesut buluşmanın hatıra ve eserlerini Türkiye halkının kalplerinde gözlerimle okur gibi oluyorum. Büyük bir memnuniyetle müşahede ediyorum ki bu iki büyük insanın önümüzde çizdikleri saadet dolu yol, bir yandan ben ve İran milleti, diğer yandan, tedbirli hareket hattı cümlelerin sitayişine mazhar olan ekselansınızın rehberliği ile Türk milleti tarafından kat etmiş ve kuvvetlenmiştir. [...] Bu gün, iftiharlarla dolu yeni bir merhale kat eden bu yolun, sulhun ve umumi emniyetin takviyesinde mühim bir rol oynayacağı şüphesizdir. Ekselansınızın, geçen sene memleketimizi şerefliendirdiği zaman İran milletinin kalplerinde unutulmaz tatlı hatıralar bıraktınız. O tarihte, henüz Türkiye'ye bir muahede ile bağlanmamış bulunuyorduk. Yalnız ekselansınızla beraberçe yaptığımız bütün görüşmelerde, iki kardeş memleket, Türkiye ile İran arasında öyle bir vahdet ve anlaşmanın mevcudiyetini hissettim ve kendi emel ve arzularıyla sizlerinkini o derece birbirlerine benzer buldum ki, daha o anda Türkiye devletini kendi müttefikimiz addediyordum. [...] Şimdi büyük bir memnuniyet ile beyan edebilirim ki, İran'ın Bağdat Paktına iltihakıyla, bu ittifak tam ve sağlam olarak teşekkül etmiştir. Ve eminim ki onun kıymet ve ehemmiyeti, gün geçtikçe artacak, bizler ve gelecek nesillerimiz bu

ittifakın sayısız meyve neticelerinden faydalanmış olacağız (Akşam, 17 Mayıs 1956).

Şah için planlanan gezi büyük bir memnuniyet çerçevesinde ilerlemiştir. Gittiği her yeri beğenen Şah ve eşi ülkelerine dönmeden önce, Şah tarafından hazırlanan bir radyo mesajı yayınlamıştır. Bu mesajda Şah şunları söylemiştir:

Aziz Türkiye'nin ziyaret ettiğimiz her köşesinde bizleri tam bir birlik ruh havası içinde ve içten gelen bir yakınlık ve alaka ile karşılayan asil Türk milletinin izhar eylediği yüksek hissiyata teşekkürde bulunmayı bir vazife bilirim. [...] Biz bu seyahatimizde kardeş Türk milletine diğer bir kardeş milletimizin temiz duygularını armağan olarak getirdik. Şimdi kardeşlerimizin kalbi muhabbetlerinin hissedilir, gözle görülür müşahhas delil ve eserleriyle birlikte İran'a götürdüğümüzden, aynı zamanda aramızdaki bağlılığın en sağlam temel ve esaslarını teşkil eden hakiki ve manevi irtibat ve münasebetleri takviye ve tarsin ettiğimizden dolayı çok büyük sevinç duymaktayız. Mülakat ve görüşmelerimizin bu hissiyatı karşılıklı olarak belirtmekten başka bir gayesi yoktu. Çünkü memnuniyetle ifade edeyim ki, ortada doğrudan doğruya teması icap ettirecek müşkül meselelerimiz mevcut değildi. İşte bu hal ve keyfiyetin, müşterek dava ve menfaatlerimizi en iyi şekilde garanti etmekte olduğuna emin bulunuyorum. [...] Ben ve imparatoriçe, Reisicumhur hazretleri ile Türkiye hükûmeti erkânından ve Türk milletinden o kadar geniş ve büyük lütfu muhabbet gördük ki buna teşekkür edebilmek pek kolay değildir. Seyahatimiz boyunca ve ziyaretlerimiz esnasında her yerde Türk millerinin, bizleri candan karşılamak yolunda gösterdikleri yakın alaka ve içten gelen sıcak duygular, alışılmış resmi teşrifatın çok üstünde ve dışında idi. Asla unutulmayacak olan nokta ve gönüllerimizde yer eden tatlı hatıradadır. [...] Necip ve çalışkan Türk milletinin nail olduğu ve Reisicumhur celal Bayar hazretlerinin yüksek rehberliği altında gelişmekte bulunan şümüllü ve süratli ilerleme hamleleri bizleri son derece memnun ve bahtiyar kılmıştır. Ulu Tanrı'dan Celal Bayar Hazretlerinin sağlığı ile başarılarının mütemediyen artması, dost ve kardeş Türk milletinin saadeti ve Türkiye ile İran arasındaki itihaf ve iş birliğinin devamını niyaz ederim (Akşam, 30 Mayıs 1956).

Bunun yanı sıra Şah, ülkesine döndüğünde Tahran'da çıkan siyasi Ferman gazetesine yazdığı bir makalede Türkiye gezisinden övgü dolu sözlerle bahsetmektedir. Bahsi geçen makalede Şah'ın sözlerinin bir kısmı şöyledir:

[...] Türkiye'ye yaptığım ziyaretin armağanı olan bu yazılarım; Türkiye Reisicumhuru Celal Bayar Hazretlerinin, maiyetinde kıymetli siyasi şahsiyetler bulunarak şati şahanenin resmi misafiri sıfatıyla Tahranda buldukları zamana tesadüf etmesinden büyük bir haz ve sevinç duymaktayım. [...] Türkiye'de kısa süren seyahatim esnasında her yerde merhum ve mağfur Rıza Şahı Kebirden derin bir hürmet ve üstün bir sevgi ile bahsedildiğini işittim ve hatta rahmetli Atatürk'ün O'na 'Ağabeyim' diye hitap ettiğini anlattılar. Büyük Türk lideri Atatürk'ün izinde yürüyen Türk gençliğinin de İran milleti hakkında tabiatile

bundan başka türlü düşünmesine imkân tasavvur edilemez ve ihtimal verilemez. [...] Yazıma son verdiğim şu sırada Türk milletinin bizleri samimi ve dostça karşılamasına ve ağırlamasına; T.C. Hariciye Vekaletinin hakkımızdaki muhabbet ve misafirperverliğine şükran duygularını sunar ve İran'la Türkiye'nin daha da yakınlaşmalarını, daha çok teşriki mesai etmelerini ve aradaki dostluğun kuvvetlenip gelişmesini kalben dilerim (TİDC, 1956, 91).

Ayrıca aynı yılın Ağustos ayında, İran'da bir sel felaketi meydana gelmiştir. Türkiye'de ise, İran'da meydana gelen sel felaketinden dolayı 7 Ağustos 1956 tarihinde 1050 sayılı kanunun 59. maddesince felaketzedelere, Maliye Vekâleti bütçesinin 46. Maddesinden, yani düşünülmeyen masraflar bölümünden karşılanmak üzere, 10.000 dolar yardım yapılmasına karar verilmiştir (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.144.69.13). Eylül ayında ise yine sel felaketinin izlerini silmek amacıyla Türkiye Hükûmeti 2.000 dolarlık yardım yapmıştır. İran Hükûmeti ise bu yardımdan dolayı teşekkürlerini sunmuştur (BCA, Dosya No: 30.1.0.0.62.381.6).

10 Ekim 1956 tarihinde Bağdat Paktı'nın Karaçi'de gerçekleşecek toplantısında sunulmak üzere, Türkiye ile İran arasındaki demiryollarının birleştirilmesi konusunu görüşmek için Türkiye'den Nafia Vekâleti Demiryollar ve Limanlar İnşaat Dairesi Reisi İkbâl Adil Sungu ve Yüksek Mühendis Feridun Kuran Tahran'a gitmiştir (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.144.80.4).

Ekim ayına gelindiğinde ise iki ülke arasında 13 Ekim 1956 tarihinde Ticaret Anlaşması imzalandığı bilinmektedir (Yazıcı, 1982, 355). Bu da Şah'ın Türkiye gezisi sırasında dile getirdiği, ilişkilerin artması isteğinin gerçekleşmeye başladığını göstermektedir.

1957 yılına gelindiğinde ise Türkiye, İran, Irak, Ürdün ve Lübnan arasında 30 Ağustos 1957 tarihinde Tahran'da komünizmle mücadele toplantısı yapılmıştır. Bu toplantıya Türkiye adına Millî Emniyet Hizmetleri Reisliği Mütihassis Müşaviri Emin Çobanoğlu ve Emniyet Müfettişi Turhan Deniz katılmıştır (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.146.41.8).

Yine bu yıl Türkiye ile İran arasında petrol boru hattı anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma 18 Ekim 1957'de Kum-İskenderun Petrol Boru hattı ismiyle bir ay süren görüşmeler sonucu imzalanmıştır. Bunun dışında bu 1957 yılında iki ülke arasında kayda değer bir görüşme, anlaşma veya olay gerçekleşmemiştir (Burrell, 1997, 635). Bunun yanı sıra Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında "Müşterek Pazar" veya "Serbest Mübadele Bölgesi" olanaklarını araştırmak için 16 Eylül 1957 tarihinde Londra'da Çalışma Grubu toplantısı düzenlenmiştir. Bu toplantıya Türkiye'nin Londra Büyükelçisi ve Türkiye'den Gümrük Vekâleti ile Dışişleri'nden bir heyet katılmıştır (BCA, Dosya No: 30.18.1.2.147.47.4).

24 Eylül 1957 tarihinde İran'ın Ankara Büyükelçisi Ali Mansour ile Reisicumhur bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Bu görüşmede Büyükelçi, Mareşal Kliment Voroşilof'un Majeste İran Şahına gönderdiği, Suriye'de meydana gelen olaylar hakkındaki mektubunu açıklamak için Şah hazretleri tarafından doğrudan Reisicumhura malumat verilmesi için görevlendirilmiştir. Daha önce de bu konu hakkında Türkiye'nin Tahran Büyükelçisine malumat verilmiştir. Bahsi geçen mektupta Suriye sınırında bulunan Türk askeri kuvvetlerine muvazi olarak Amerikan harp gemilerinin bulunmasından rahatsız olduğu ve bu durumun yakın ve orta şarkta sulhu tehlikeye düşürdüğü ileri sürülmektedir. Büyükelçinin anlattığı mektuba karşılık Reisicumhur ise Şah'ın kendisini bu mektup ile ilgili bilgilendirmesinden dolayı memnuniyetini belirtmiş ve Suriye'de bulunan Türk askeri kuvvetlerinin "[...] ancak tedafüi bir gaye ile toplanmışlardır ve bu da kuvvetli bir manevradan başka bir şey değildir" demiştir (BCA, Dosya No: 30.1.0.0.40.236.14).

1957 yılının son ayında İran'da bir deprem felaketi meydana gelmiştir. Bu olay ile o zaman Paris'te bulunan Başvekil Adnan Menderes, Kızılay Genel Başkanı Şemi Ergin'i görevlendirmiştir. İran'da meydana gelen deprem felaketi dolayısıyla Kızılay Müdafaa Vekili ve Kızılay Genel Başkanı Şemi Ergin, İran Başvekiline telgraf çekerek Türk Hükümeti'nin yaşanan doğa felaketinden dolayı üzüntü duyduğunu, uçak ile ilk etapta İran'a 1.000 çadır sevkiyatı olacağını ve gelen yetkililere neye ihtiyaç duyduklarını belirtmelerini söylemiştir. Ayrıca yaşanan bu deprem dolayısı ile ilgili Kızılay'ın geniş miktarda yardım kampanyası yapmasını ve bu durumun Anadolu Ajansı aracılığıyla bildirilmesini sayın Başvekil Adnan Menderes, Paris'ten arayarak Başvekil Hususi Kalem Müdürü Muzaffer Ersü'ye bildirmiştir (BCA, Dosya No: 30.1.0.0.121.772.8).

Bunun yanı sıra 27 Kasım- 3 Aralık 1957 tarihleri arasında İran İstihbarat Başkanı Sayın Tümgeneral Ali Kiya Türkiye'de bulunmuştur. Bu ziyaret ile ilgili olarak, Türkiye İstihbarat Başkanlığı'ndan Aydın Gündüz görevlendirilmiş ve misafirin Ankara'dan İstanbul'a seyahatleri için Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan bir uçak tahsis edilmiştir (BCA, Dosya No:30.1.0.0.58.357.5).

1958 yılında ise Türkiye, İran, İsrail ve Habeşistan arasında Gizli Çevre Paktı anlaşması planlanmıştır. Bu gizli pakt İsrail Başbakanının 1958 yılının Ağustos ayında gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde görüşülmüş ve karara bağlanmıştır (Tavlaş, 1999, 80). Bunun dışında iki ülke arasında 1958 yılında kayda değer bir ilişki gözlemlenmemiştir.

Bunun yanı sıra 20 Ocak 1958 tarihinde Türkiye, İran, Irak ve Pakistan arasında "Gümrük Kanunlarının ve Nizamnamelerinin İhlalinin Önlenmesine, Soruşturulmasına ve Tecziyesine Mütedair Karşılıklı Yardım Sözleşmesi"

Ankara'da imzalanmış (ZC, XI, 13, 60); ayrıca aynı yıl içinde Türkiye ile İran arasında Petrol Anlaşması yapılmıştır (ZC, XI, 5, 9).

1958 yılının Kasım ayında İran meclisinden bir heyet Türkiye'ye gelmiş ve sevgi gösterileri ile karşılanmıştır. Daha önce 1957 yılında Türkiye'den Yüksek Meclis İran'a ziyarete gitmişti. Buna karşılık Türkiye'ye gelen heyet Türkiye Meclisi tarafından coşkun sevgi ve tezahüratlarla karşılanmıştır (ZC, XI, 5, 15). Celal Bayar, heyet ile ilgili 1.11.1958 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada iki ülkenin dostluklarının köklerinin geçmişe dayandığından, bu ziyaretlerin iki ülke münasebetlerini arttıracığından, Türk-İran dostluğunun daima payidar olacağından bahsetmiştir (ZC, XI, 5, 16).

İran Parlamento Heyeti Reisi Serdar Fahir Hikmet, Bayar'ın TBMM'de konuşması sonrası kürsüye çıkmış ve konuşma yapmıştır. Konuşmada dost ve müttefik Türkiye'nin davetinden ötürü teşekkür etmiş, aynı dinden olan iki devletin ilişkilerinde hiçbir zaman bu derece iyi anlayış ve samimi dostluğun mevcut olmayışından, iki ülke arasındaki ilişkilerin kuvvetlenmesi için ellerinden geleni yapacaklarından bahsedip Bayar'a teşekkür ederek sözlerine son vermiştir (ZC, XI, 5, 17).

1959 yılına gelindiğinde Türkiye ile İran arasında "Kültür Anlaşması" imzalanmıştır. Türkiye ile sınır komşusu İran'ın kültürel anlamda ilişkilerini geliştirebilmek amacıyla 29 Ocak 1959 tarihinde Tahran'da imzalanan anlaşmada maalesef istenilen sonuçlar elde edilememiştir (Yazıcı, 1982, 375). Ayrıca bu yıl Türk-İran Dostluk Cemiyeti tarafından Tahran'da Türkçe kursları açılmıştır (BCA, Dosya No:30.18.1.2.154.80.8). 1959 yılının Mart ayında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun, İran Erkânıharbiye Umumi Reisinin daveti üzerine İran'a gitmiştir (BCA, Dosya No:30.18.1.2.151.79.16). Benzer şekilde bu dönem de, iki ülke arasında kayda değer bir ilişki gözlemlenmemiştir. Bunun sebeplerinden biri ise iktidarın muhalefet ile olan problemleri idi.

1960 yılına, yani Demokrat Parti iktidarının son yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkilerde iyileşme olduğu ve bu zamana değin anlaşmalar yapıldığı görülmektedir. Ayrıca bu yıl içinde daha önce bahsi geçen "Türk-İran Transit Anlaşması"nın ayrıntılarının görüşülmesi için İran Heyeti Ankara'ya gelmiştir (BCA, Dosya No:30.18.1.2.155.2.20).

1960 yılının başlarında, Tahran'da toplam 100 gün büyükelçilik yapmış olan Mahmut Dikerdem görevine başlamıştır. Kendisi göreve başladığı gün güven mektubunu Şah'a sunmak için saraya gittiğinde Şah kendisi ile özel görüşme yapmıştır (Dikerdem, 1977, 10-11).

İki ülke arasındaki anlaşmaların artmaya başladığı ve ilişkilerin iyi bir şekilde seyrettiği bu yıl içerisinde 27 Mayıs 1960 Darbesi gerçekleşmiştir. Darbe öncesi Dikerdem'in İran'a büyükelçi olarak atanmasının hemen öncesinde

Türkiye’de durum bir hayli karışık idi. Dikerdem, darbe öncesi Amman’dan Türkiye’ye gelmiş ve burada kısa bir süre bulunmuştur. Bu kısa süre içinde Türkiye’nin durumunu şu sözlerle anlatmaktadır:

Türkiye siyasi çalkantılar içerisindeydi. İktidarla muhalefetin ilişkileri kopma noktasına yaklaşmıştı. İnönü ile Menderes’in söz düellosu en sert biçimlere bürünmüştü. Kamuoyu bir erken seçim bekleşi içindeydi, yurdun her yanını saran siyasal bunalımın çözülmesi için başka çare görünmüyordu. Tıpkı bu satırları yazdığım sırada olduğu gibi herkes birbirine aynı soruları yöneltiyordu: Erken seçim yapılacak mı? İktidar değişecek mi? (Dikerdem, 1977, 10-11).

Türkiye’de askeri bir darbe yapıp iktidarın zorla el değiştirip devlet yetkililerin tutuklanması tüm dünyada yankı uyanmıştır. Ancak İran Şahı darbe sonrası Türk Hükûmeti’ne bir açıklamada bulunmuştur. Bu açıklama şu şekildedir:

Bir hükûmet darbesi için ne sebep var, bilmek isterim doğrusu. Acaba memleketin sarsılan menfaatlerini kurtarmak için mi ihtilal yapacaklar? Yoksa biz memleketi yabancılara sattık? Demagogların ve politikacıların yarattıkları iç durum, ilerlemeye engel mi oldu? Pakistan, Irak ve Türkiye acemi politikacıların elindeydi, ama bizde bunlardan hiçbiri mevcut değil. İradem, memleket menfaatlerini korumak yüzünden son derece müspettir. Hiçbir zaman da menfi ve yıkıcı olmamıştır (Hürriyet, 25 Eylül 1960).

Şah bu açıklamasının yanı sıra Türkiye’deki yeni rejimi tanıdığını ve Türkiye’de meydana gelen darbenin iki ülke ilişkilerini değiştirmeyeceğini; hatta yapılan bu askeri darbeden hoşnut olduğunu bile söylemiştir (Ahmad, 1976, 216).

Bunun yanı sıra 1960 yılının başında göreve başlayan Büyükelçi Mahmut Dikerdem ile Şah arasında şaşırtıcı bir görüşme gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin sebebi ise, Adnan Menderes’in Moskova’ya gideceği haberinin Şah tarafından duyulmasıdır. Dikerdem itimatnamesini Şah’a sunmak için gittiğinde Şah, normalde kısa tutulan görüşmeyi uzatmış ve Dikerdem ile özel bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede Şah, Menderes’in Moskova görüşmesini sormuş ve Türkiye’nin Moskova ile yakınlaşacağından korkmuştur. Ancak Dikerdem Şah’ı rahatlatmak için bunun olmayacağını ve Menderes’in Moskova’ya Sağlık Anlaşması için gittiğini belirtmiştir. Ama Dikerdem’in bu açıklaması Şah’ı tatmin etmemiştir (Dikerdem, 1977, 11-27).

Bu görüşme sonrası Dikerdem Şah’ın kendisi ile yaptığı görüşmeden tedirgin olduğunu ve rahatlamadığını belirtmiş ve bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı’nda çalışan Selim Sarper, Umumi Kâtib unvanıyla Şah ile görüşmek

için Tahran'a gelmiştir (BCA, Dosya No:30.18.1.2.158.36.3). Şah ile görüşüp Menderes'in Moskova'ya gitmesinin altında herhangi bir şey yatmadığını belirtmiş olsa da Şah'ın endişesi giderilmemiştir. Zira Şah, Türkiye ile Moskova'nın yakınlaşmasının kendisi açısından sıkıntılar doğuracağına inanmaktadır (Dikerdem, 1977, 11-27), (Milliyet, 12 Nisan 1960), (Milliyet, 30 Nisan 1960).

Zira çok geçmeden Türkiye'de gerçekleşen 27 Mayıs Darbesi sonrası Şah, bir Avrupa ziyareti dönüşünde İstanbul'a da gelmiş ve burada darbe yapan Millî Birlik Komitesi üyeleri ile görüşme gerçekleştirmiştir. Şah bu görüşmede iki ülkenin ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağını ve dostluklarının devam edeceğini dile getirmiştir (Arfa, 1964, 430). Bu görüşme ve yapılan ziyaret iki ülke ilişkilerinde artık yeni bir dönemin başlayacağını göstergesidir. Zira Demokrat Parti dönemi boyunca Türkiye-İran ilişkileri inişli çıkışlı seyretmiştir (SETA, 2006, 10). Çünkü Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950'li yıllar Orta Doğu'da Sovyetlere karşı çözüm arayışının olduğu bir dönemdir. Bu bağlamda İran'ın da dâhil olduğu paktlar, anlaşmalar yapılmıştır. Bunun yanı sıra 1960 yılına gelindiğinde ise ilişkiler açısından yeni bir dönemin başladığı görülmektedir. Zira öncesinde Türkiye ve İran'ın ilişkilerinin ilerlemesi için ABD'nin ısrarları varken şimdi artık iki ülke kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmekte ve çıkarları aynı olunca iki ülkenin ilişkileri kuvvetlenmeye başlamaktadır (SETA, 2006, 11-25).

1960 yılını ilişkiler açısından incelediğimizde ise, Menderes'in Moskova ile yakınlaşmasından korkan Şah'ın, Türkiye'de Millî Birlik Komitesi tarafından gerçekleştirilen askerî darbeyi desteklediği görülmektedir (SETA, 2006, 26). Ayrıca 28 Mayıs 1960 tarihinde, yani darbeden bir sonraki gün ise Şah, Avrupa gezisinden dönmüş ve İran'da elçiler ile görüşme yapmıştır. Burada Dikerdem ile görüşen Şah, Avrupa gezisi dönüşü Yeşilköy Havalimanı'na inip yetkililer ile yaklaşık bir saat görüşme yaptığını söylemiştir. Ayrıca darbenin üzerinden 2 ay geçmesinin ardından Millî Birlik Komitesi üyeleri NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını bildirmişlerdir (Dikerdem, 1977, 30). Öte yandan, İran'ın Türkiye'de yapılan 27 Mayıs Darbesi'ni önceden bildiğine dair Dikerdem'in sözleri şu şekildedir:

Sonradan söylenenler yazılanlar doğru ise, İran gizli servisleri Türk ordusunda darbe hazırlıkları yapıldığından haberdar idi. Bu istihbaratı İranlıların CIA kanalıyla aldıkları düşünülebilir, çünkü 1953 yılında Musaddık'ı deviren kompluyu başarıyla sonuçlandırdığından beri CIA'nın İran haberalma servisleriyle sıkı iş birliği hâlinde olduğu bilinmektedir. Belki de Şah, Menderes'in Moskova ziyaretinin kendilerine danışılmadan kararlaştırılması üzerine Amerikalıların DP

iktidarını kaderiyle baş başa bırakmayı uygun gördüklerini anlamıştı (Dikerdem, 1977, 31)

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik sıkıntılar fazlasıyla hissedilmiştir. Halk, bu sıkıntılara ve her geçen gün ağırlaşan koşullara karşı tepkisini göstererek devleti yönetecek yeni bir hükûmet talebini en güçlü şekilde dile getirmiştir. Bu durum tek parti erki ile yönetilen ülkede yeni görüşlerin ve dolayısıyla yeni siyasi partilerin kurulmasına yol açmıştır. Başta başarısız birkaç deneme vuku bulmuş olmasına rağmen Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü 7 Ocak 1946 yılında Demokrat Parti’yi kurmuşlardır. Halkın kendi iradesi ile gerçekleşen ve %88 katılım oranının sağlandığı 14 Mayıs 1950 seçimlerini DP %53,59 oy oranıyla kazanmış ve 27 yıllık tek parti yönetimi son bulmuştur.

Yeni hükûmet, dış politikasının ilk döneminde, tek parti dönemlerinde olduğu gibi tarafsızlık ilkesi ile hareket etmiştir. Demokrat Parti, ülkeyi yönettiği 10 yıllık zaman diliminde Atatürk dönemi dış politika ilkelerine paralel bir yol izlemiş, dış politikada Batı ile uyumlu bir tutum sergilemiştir.

Demokrat Parti’nin iktidarda kaldığı süre boyunca dış politikasını şekillendiren kimi önemli unsurlar vardır. Bu unsurların en dikkat çekicilerinden birisi ise Sovyet tehlikesidir. Batı’nın da aynı tehlikeye karşı aldığı önlemlerden dolayı Türkiye, dış politikada ülke güvenliğini korumaya yönelik bir politika benimsemiştir. Bu politika, Batı ve ABD’nin görüşleriyle benzerlik göstermesinden dolayı Aktif Amerikancılık olarak isimlendirilmiştir. Öyle ki Aktif Amerikancılık, DP dış politikası denildiğinde akla ilk gelen imge olmuştur. Dış politikadaki bu tutum, ülke çıkarları ve güvenliği doğrultusunda hareket edilmesi olarak da görülebilir.

Öte yandan, Demokrat Parti’nin iktidara gelişinin ardından Türkiye’nin Orta Doğu’ya karşı bakış ve tutumunda bazı değişimler gözlenmektedir. Bu durum dış politikadaki siyasi hamlelere de yansımış ve başta İran olmak üzere bölge ülkeleri ile iyi ilişkiler kurulmasına azami dikkat gösterilmiştir. Menderes, iktidara gelişini müteakip TBMM’de yaptığı açılış konuşmasında Orta Doğu ile daha yakın ilişkiler kurulacağından bahsetmiştir. Bu bağlamda DP’nin dış politikasında Orta Doğu ülkeleri ile kurulacak olumlu münasebetlerin önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Menderes’in çabaları Türkiye’nin Orta Doğu’da bir lider ülke olarak görülmesini sağlamasa da, Orta Doğu’da güdülen bu ılımlı politika; bölge ülkeleri tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Zira Demokrat Parti, geçmişte bu

bölgeye yeterince ehemmiyet verilmediğini düşünmüş ve kendi dış politikasını bu eksikliği giderecek yönde şekillendirmiştir.

Yirminci yüzyılda Türkiye ile İran arasındaki politik ilişki Rıza Şah ve Atatürk arasında başlayan dostluğa kadar dayanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise bu dostluk üzerine inşa edilen ilişkilerde olumlu ilerlemeler kaydedilmiştir. Aynı zamanda her iki ülke de Batılı devletlerle olan ilişkilerini ilerletmeye başlamıştır. İnişli çıkışlı dönemlerin de yaşandığı bu on yıllık süreçte ilişkiler genel olarak iyi yönde seyretmiştir. Dönemin Tahran Büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "Zoraki Diplomat" isimli kitabında bu ilişkiler ve İran'ın durumu açık bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Mezkûr dönemde iki ülke arasında başta ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel alanlar olmak üzere çeşitli anlaşmalar yapılmıştır. Ancak bazı anlaşmalar elde olmayan sebeplerle sadece kâğıt üzerinde kalmıştır. Buna rağmen bu anlaşmalar Türkiye ve İran arasındaki ilişkilerin geliştiğinin ve ilerletilmek istendiğinin göstergesidir. "Türk-İran Dostluk Cemiyeti'nin Kurulması Anlaşması" bu dönemde kültür alanında en dikkat çekici gelişmelerden biridir. Bu anlaşma sonucunda Türk-İran Dostluk Cemiyeti Tahran'da Türkçe kursları açmış ve birçok kültürel faaliyet gerçekleştirmiştir.

Dönemin bürokratlarından olan Mahmut Dikerdem, Demokrat Parti iktidarının son yılında Tahran Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. Dikerdem, Türkiye'deki Demokrat Parti iktidarının devrildiği 27 Mayıs darbesini İran'daki görevi sırasında öğrendiğini ve Şah'ın bu duruma nasıl yaklaştığını "Bir Büyükelçinin Anıları" isimli kitabında dile getirmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ise iki ülke ilişkilerinde beklenilen aksine bir bozulma olmamıştır. Zira Menderes'in Sovyetler ile yaptığı görüşmeden bir hayli rahatsız olan Şah, dönemin büyükelçisi Mahmut Dikerdem'i yapılan bir görüşme esnasında tabiri caizse âdeta sorguya çekmiştir. Dikerdem'in cevaplarından tatmin olmayan Şah'a, Türkiye tarafından özel elçi sıfatıyla Selim Sarper gönderilmiş ve kendisine Menderes'in Moskova ziyareti izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak Şah, yine de tatmin olmamış ve Türkiye ile Sovyetlerin kendinden habersiz İran aleyhinde bir girişimde bulunabileceğinden şüphelenmiştir. Bu sebeple de Türkiye'de meydana gelen askerî darbeyi olumlu karşılamış ve darbenin yerinde bir karar olduğundan bahsederek Millî Birlik Komitesi üyeleri ile görüşmüştür. Bu görüşmede iki ülkenin dostluğuna bir zarar gelmeyeceğinden bahsetmiştir. Bu da Şah'ın iktidar değişikliğinden memnuniyetini ve Menderes ile Sovyetler görüşmesinin herhangi bir sorun yaratmayacak olmasından duyduğu mutluluğu göstermektedir.

Türkiye'nin Şah'ın kuşularını gidermek adına Tahran'da görev yapan bir büyükelçi olmasına rağmen özel bir elçi görevlendirmesi, İran ile ilişkilerine

dikkat ettiğinin ve bu ilişkilerin dostane bir çerçevede ilerlemesine çalıştığının göstergesidir. Ancak Şah'ın hem büyükelçiye hem de özel görevlendirilen diplomata rağmen bizzat Millî Birlik Komitesi üyeleri ile görüşmesi Türkiye'ye güvenmediği ve Türkiye'nin dostane tutumuna şüpheyle baktığını göstermektedir. Ancak bu durum Türkiye ile İran arasında 1950-1960 yıllarını kapsayan Demokrat Parti döneminde pek çok alanda yapılan anlaşmaların var olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu anlaşmalarla hem Türkiye hem de İran birbirine her alanda yakınlaşmak istemiş ve komşuluk ilişkilerini güvenli bir zeminde tesis etmeyi amaçlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, F., & Turgay, Bedia. (1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*. Ankara: 1.Baskı, Bilgi Yayınevi.
- Arfa, G. H. (1964). *Under Five Shahs*. London, 1st Edition: Jhon Murray, R&R Clark Ltd.
- Armaoğlu, Fahir. (1999). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. İstanbul, 11.Baskı: Alkım Yayınları.
- Bostancı, Mustafa. (2013). Türk Arap İlişkilerine Etkisi Bakımından Bağdat Paktı. *Akademik Bakış*, 7(13).
- Burrell, R. M. (1997). *Iran Political Diaries 1881-1965*. Chippenham, Archieve Editions: Cambridge University Press.
- Çetinsaya, Gökhan. (2004). *Türk-İran İlişkileri, Türk Dış Politikası Analizi*. İstanbul: 3.Baskı, Der Yayınları.
- Çetinsaya, Gökhan. (2006). Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun. *SETA*.
- Dikerdem, Mahmut. (1977). *Üçüncü Dünyadan Bir Büyükelçinin Anıları*. 1.Baskı, İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Erkin, F. C. (1986). *Dışişlerinde 34.Yıl: Washington Büyükelçiliği*. 1.Baskı, Ankara: TTK Yayınları.
- Eroğul, Cem. (2017). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. İstanbul, 1.Baskı: Yordam Kitap.
- Gürün, Kamuran. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası*. Ankara: 1.Baskı, A.Ü. S.B.F. Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (2017). *Zoraki Diplomati*. İstanbul: 1.Baskı, İletişim Yayınları.
- Mercan, M.S. (2016). Tahran İkinci İslam İktisat Kongresi. *Yüzyüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ortadoğu Özel Sayısı*, ISSN: 1302-6879(Özel Sayı).
- Tavlaş, Nezih. (1999). Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, V(1), 80.
- TİDC (Türk-İran Dostluk Cemiyeti). (1956). *Türk-İran Dostluğu*. İstanbul, 1.Baskı: İstanbul Matbaacılık.
- TİDC (Türk-İran Dostluk Cemiyeti). (1965). *Türk-İran Dostluk Cemiyeti Nizamnamesi*. İstanbul, 1.Baskı: İstanbul Matbaacılık.

Yazıcı, Reşat. (1982). *Türkiye İslam Ülkeleri Anlaşmalar ve Mevzuat*. 1.Baskı, Ankara: Gelişim Matbaası.

Gazete ve Dergiler

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Son Posta

Hürriyet

Milliyet

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.123.66.4
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya: E9/30.1.0.0, Yer: 76479.11,
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.127.91.9
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:30.18.1.2.127.74.20
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.125.42.14
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.10.0.0.130.935.22
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.1.0.0.125.808.1
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:30.1.0.0.35.213.12
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.141.9.14
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.141.97.13
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.1.0.0.61.379.5
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.141.113.20
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.144.69.13
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.1.0.0.62.381.6
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No:30.18.1.2.144.80.4
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.146.41.8
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.147.47.4
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.1.0.0.40.236.14
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.1.0.0.121.772.8
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.0.0.58.357.5
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.154.80.8
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.151.79.16
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.155.2.20
 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Dosya No: 30.18.1.2.158.36.3

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

TBMM ZC, Devre: XI, Cilt:13, İçtima:3, Altmış Beşinci İnikat, 6.5.1960, s. 60

- TBMM ZC, Devre: XI, İçtima:2, Cilt:5, Birinci İnikat, 1.11.1958, s. 9
TBMM ZC, Devre: XI, İçtima:2, Cilt:5, Birinci İnikat, 1.11.1958, s. 15.
TBMM ZC, Devre: XI, İçtima:2, Cilt:5, Birinci İnikat, 1.11.1958, s. 16.
TBMM ZC, Devre: XI, İçtima:2, Cilt:5, Birinci İnikat, 1.11.1958, s. 17.
TBMM ZC, Devre: X, Cilt: 7, İçtima: 1, Yetmiř Dokuzuncu İnikat, 21.5.1955, s. 239.
TBMM ZC, Devre: X, Cilt: 8, İçtima:2, Dokuzuncu İnikat, 2.12.1955, s. 187.

© 2020. This work is licensed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).